

BİBLİYOGRAFYA:

Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), IX, 412, 415, 419, 423-435, 622, 636, 640, 642, 645, 647, 652, 663; X, 27, 32; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (nşr. Yûsuf Esad Dağır), Beyrut 1965, IV, 155; Fay-sal es-Sâmir, *Sevretü'z-zenc*, Bağdad 1954; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 161-164; B. Lewis, *Tarihte Arap-lar* (trc. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1979, s. 125-128; A. Popoviç, "Quelques renseignements inédits concernant Le Maître des Zang Ali b. Muhammad", *Arabica*, XIII/2, Leiden 1965, s. 175-187.

HAKKİ DURSUN YILDIZ

ALİ b. MUHASSİN et-TENÜHİ

(bk. TENÜHİ, Ali b. Muhassin).

ALİ MUSTAFA EFENDİ

Gelibolulu Mustafa Âlî
(ö. 1008/1600)

Tarihçi, şair, çok yönlü ve
zengin sayıda eser vermiş
Osmanlı müellifi.

2 Muharrem 948 (24/25 Nisan 1541) gecesi Gelibolu'da doğdu. Medrese tah-sili gördükten sonra yazdığı şiirlerle dik-kati çekerek ilk eseri *Mihr ü Mâh*'ı sun-duğu Şehzade Selim'e (II. Selim) divan kâtibi oldu. Mevki hirsından dolayı ne şehzade, ne de İstanbul'a giderek baş-vurduğu Kanûnî Süleyman onun müder-rislik veya kadılık isteğini kabul ettiler. Şehzade Selim'in lalası Hüseyin Bey ile aralarının açılması üzerine, Konya'da iken tanıdığı şehzadenin eski lalası Mustafa Paşa'nın daveti ile divan kâtibi olarak önce Halep'e, sonra Şam'a gitti ve altı yıl bu vilâyette kaldı. Lala Mustafa Paşa Yemen serdarlığına tayin edilince onun-la Mısır'a geçti. Mustafa Paşa'nın azli ve muhtemelen yazdığı mektuplar yü-zünden teftişe uğraması üzerine Saru-han (Manisa) sancak beyi Şehzade Mu-rad'a (III. Murad) sığınarak onun aracılı-ğı ile affedildi. Burada iken, daha önce yazmış olduğu *Mihr ü Vefâ* ve *Nâdi-rü'l-mehârib*'i şehzadeye sunduğu gibi *Râhatü'n-nûfûs*'u onun emriyle geniş-leterek tercüme etti. Daha sonra İstan-bul'a giderek *Heft Meclis*'i Sokullu Meh-med Paşa'ya sundu, ancak umduğu ze-âmet* yerine kendisine Bosna beyler-beyi Ferhad Paşa'nın divan kâtipliği ve-rildi. III. Murad'ın padişah olması üze-rine (1574) İstanbul'a gitti ve ona bazı kasidelerle birlikte *Zübdetü't-tevârih*'i sundu, fakat karşılığında bir memuri-yet alamadığı için tekrar Bosna'ya dön-mek zorunda kaldı.

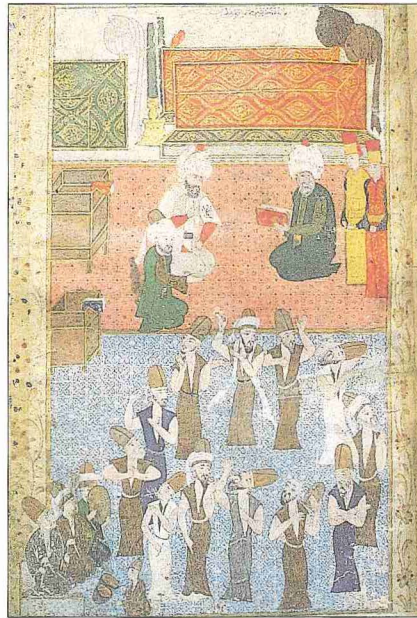
Lala Mustafa Paşa Gürcistan ve Şir-van Seferi'ne serdar tayin edilince, onu Hoca Sâdeddin Efendi aracılığı ile divan kâtipliğine getirtti (1578). Bu sefer sıra-sında pek çok hadisenin yakın şahidi ol-du; bir ara Mustafa Paşa vasıtası ile defterdarlık isteğinde de bulundu, fa-kat yine bir netice alamadı; nişancılık verilmesi hakkında bizzat padişaha mü-racaatı da kabul edilmedi. Nihayet Ha-lep timar defterdarlığına tayin olundu. Ancak Mustafa Paşa'nın azli üzerine, bir müddet Trabzon'a gönderilen zahirenin ambarlanmasına ve nakline nezaret et-mek zorunda kaldı. Bu görevinden sonra Halep'e gitti ve uzun süre burada bulun-du. 1581'de Halep ve civarının askeriyle Van hududu muhafazası ile görevlendi-rildi. Ancak gözü daima yüksekte idi ve devamlı olarak halinden şikâyet ediyor, nişancılık yahut Mısır'da bir sancak bey-liği istiyordu. İstanbul'a gelip *Nusret-nâme* ile *Câmiu'l-buhûr* adlı eserlerini sunarak muradına erişmeyi beklerken Halep'teki görevinden de alındı (1583) ve iki yıl açıkta kaldı. 1585 yılı baharın-da Tebriz Seferi'ne çıkan Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Erzurum hazi-ne defterdarlığına tayin edildi. Altı ay sonra Bağdat mal defterdarlığına nak-lolundu ise de kısa zamanda azledile-rek İstanbul'a geldi ve uzun müddet yi-ne açıkta kaldı. 1589'da Sivas defterdar-

lığına getirildi, ancak bu görev kısa bir süre sonra başkasına verildi. Temmuz 1592'de yeniçeri kâtibi, Ekim 1592'de defter emini, Ocak 1595'te tekrar ye-niçeri kâtibi oldu. Yeni padişah III. Meh-med'den, telifine başladığı *Künhü'l-ah-bâr* için bol kitap bulacağını umduğu Mısır defterdarlığına tayinini istedi. Fa-kat haremın nüfuzlu ağaları buna engel olduklarından Amasya sancak beyliği ve Rum defterdarlığı ile yetinmek zorunda kaldı. Çok geçmeden yanındaki kapıku-lunun halka eziyeti sebebiyle Rum def-terdarlığından alındığı gibi (Eylül 1595), Amasya sancak beyliğinden de Kayse-ri'ye nakledildi. Bu arada Şam beylerbe-yiliğine tayin olundu, fakat görevine baş-layamadı. Son olarak Cidde sancak bey-liğine tayin edildi ve 1600 senesi başla-rında Cidde'ye giderek, son eseri *Me-vâidü'n-nefâis*'i padişahın Mısır bey-lerbeyiliğini istemek üzere Mekke'de ta-mamladı. Muhtemelen 1600 yılında Cid-de sancak beyi iken öldü.

Resmî hizmetlerinde pek fazla dikka-ti çekmeyen Âlî, yoğun edebî faaliyeti ve bilhassa tarihçiliği ile büyük bir şö-hret kazanmıştır. Çoğu bir mevki elde etmek için yazılmış irili ufaklı mensur ve manzum altmışa yakın eserin sahibi olduğu anlaşılmakta ise de isimleri ken-disi tarafından verilen bazı kitapların nüshaları ele geçmemiştir.

Tarihle İlgili Eserleri. Yazılış yılı bakımın-dan ilk tarih kitabı olan *Nâdirü'l-me-hârib* (telifi: 1567-1569), Şehzade Selim ile Bayezid arasındaki Konya Savaşı'nı (1559) ve Selim'in cülûsuna kadarki olay-ları anlatır. Daha ziyade Farsça şiirlerle bezediği ve edebî kudretini göstermek için pek ağıdalı bir dille yazmış olduğu eserin müellif nüshası Kahire'de Dârü'l-kütübü'l-Kavmiyye'dedir (Mecâmi' Türkî, nr. 2). Yine edebî hünere göstermek üze-re yazdığı *Heft Meclis* de Kanûnî'nin Si-getvar Seferi ve ölümü ile II. Selim'in cü-lûsunu anlatmaktadır. Bu küçük risâle yayımlanmıştır (İstanbul 1316). Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa'nın arzusun-a uyarak Adudüddin el-İcî'nin *İşrâku't-te-vârih*'ini *Zübdetü't-tevârih* adıyla ge-nişletip tercüme etmiştir. Eser peygam-berler, sahâbe, mezhep imamları ve mu-haddislerden bahseder. Lala Mustafa Pa-şa'nın divan kâtibi olarak hazır bulun-duğu Gürcistan ve Şirvan Seferi ile Kars Kalesi inşaatı sırasında serdar adına yazdığı mektuplar ve bu devreye ait ha-diselerin tasvirini *Nusret-nâme* adlı ese-rinde toplamıştır. Öğrenci ve kâtiplere

Nusret-nâme'de Âlî'nin Serdar Lala Mustafa Paşa ile Konya Mevlevihanesi'ni ziyaretini tasvir eden bir minyatür
(*Nusret-nâme*, TSMK, Hazine, nr. 1365, vr. 36*)

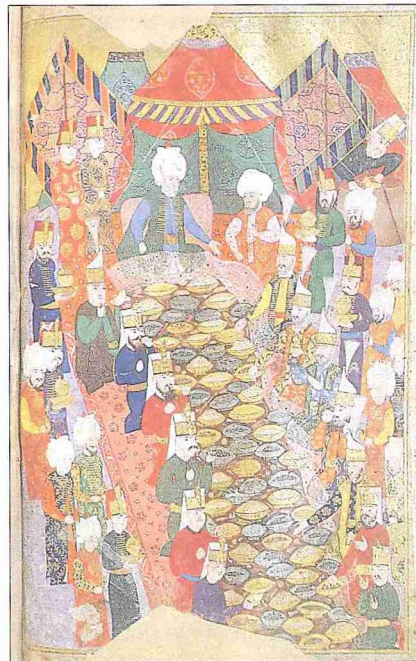

inşâ sanatını öğretmek üzere sade bir dille kaleme aldığını belirttiği bu eserin tezhipli ve minyatürlü bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Hazine, nr. 1365). Nusretname'nin zeyli mahiyetinde olup Lala Mustafa Paşa'nın yerine serdar olan Koca Sinan Paşa'nın 1580'de Tiflis'i takviye için yaptığı Gürcistan Seferi'ni tasvir eden *Fursatnâme*'yi ise yeni serdarın emriyle yazmıştır (bu eserin Berlin Devlet Ktp. nüshası için bk. M. Götz, IV, 214-218). III. Mehmed'in sünnet düğününü (1582) nazmen tasvir eden *Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr* adlı eserini Halep defterdarlığı sırasında, yazı tarihi ile meşhur hattat, nakkaş, mücellit ve hat sanatından bahseden *Menâkıb-ı Hünervân**'ı ise Bağdat defterdarı iken (Nisan 1587) kaleme almıştır. Muhtemelen Hoca Sâdeddin Efendi'ye sunulmak üzere hazırlanan bu ikinci eser, İbnülemin Mahmud Kemal İnâl tarafından Âlî'nin biyografisine dair geniş bir incelemeyle birlikte neşredilmiştir (İstanbul 1926). Dünyanın ve mahlûkatın yaratılışına dair efsane ve hurafeleri ise *Mir'âtü'l-avâlim*'de toplamıştır. Kâtip Çelebi tarafından şiddetle tenkit edilen bu eser, başı ve sonu eksik olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1287). İlk Sivas defterdarlığından azlından sonra Niksar'da bulunurken ele geçirdiği, Tokat dizdarı Ârif Ali'nin, İbn Alâ'nın ağır bir dille kaleme aldığı eserini ilâvelerle nazmettiği Dânişmend Gazî'nin gazâlarına ait menkıbevî kitabını, *Mirkâtü'l-cihâd* adıyla ve süslü bir üslûpla yeniden yazmıştır.

Âlî'nin en önemli ve hacimli eseri *Künhü'l-ahbâr**'dır. Âlî, 1000 - 1008 (1591 - 1599) yılları arasında oldukça sade fakat edebî bir dille yazdığı bu eseri, "rûkûn" adını verdiği dört bölüme ayırmıştır. İlk rûkünde kâinatın yaratılışından, dağlar, denizler, sular ve iklimlerden; ikinci rûkünde peygamberler ve İslâmî Arap tarihinden bahseder. Üçüncü rûkûn Türk ve Moğol tarihlerine ayrılmıştır. Hacim itibarıyla diğer üç rûkünden daha geniş olan dördüncü rûkûn ise başlangıcından Safer 1005'e (Ekim 1596) kadarki Osmanlı tarihi ile devlet adamları, âlim ve şairlerinin biyografilerini içine alır. Eserin başında zikrettiği 130 kitap - *Mir'âtü'l-memâlik* ve eş-Şekâ'î-ku'n-nu'mâniyye gibi bir ikisi hariç- ilk üç bölümün kaynağı olup dördüncü rûkûn, tam metni Leiden Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında bulunan önsözünde (Jan Schmidt tarafından neşri: *Mustafâ 'Âlî's Künhü'l-ahbâr and its Preface accor-*

ding to the Leiden Manuscript, İstanbul 1987) Âlî, ilk Osmanlı tarihçilerinden Âşıkpaşazâde, Rûhî ve Neşrî'yi ismen belirtir. İdris ve Kemalpaşazâde'nin Osmanlı tarihi yazmaya memur edilmesini kaydederek Kanûnî devri müverrihlerinden Koca (Celâlzâde Mustafa) ve Küçük Nişancı'yı (Ramazanzâde Mehmed) ehemmiyetle işaret eder. Ayrıca Hoca Sâdeddin Efendi'nin Türkçe tarih telifinde seleflerinden üstün olduğunu belirterek muasır şeh-nâmecilerden Lokman ve Nutkî'yi şiddetle tenkit, Tâlikîzâde'yi ise takdir eder. Âlî, bunlardan başka, nüshaları henüz bilinmeyen -Şihâbî'nin manzum Yemen *Fetihnâme*'si, Yetim Ali Çelebi'nin *Lüccetü'l-ebrâr*'ı, Yûsuf Sinâneddin'in *Risâle-i Bâbiyye*'si gibi- eserleri, biyografi için *Şakâ'îku'n-nu'mâniyye* ile şuarâ tezkirelerini, kendi eserlerini kullanır, zaman zaman da görüp duyduklarını ilave eder. Yer yer sübjektif ve tarafgir hükümlerine rağmen bazı isabetli tenkidî düşüncelere de yer vermesi eserin kıymetini artırmıştır. *Künhü'l-ahbâr*'ın hilkatten İstanbul'un fethine kadar olan kısmı, rûkûn tertibine uyulmaksızın beş cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1277-1285). Yazmaları muhtelif parçalar halinde çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Sonu itibarıyla tam olan nüshaları, Nuruosmaniye (nr. 3409), Top-

Nusretname'den Âlî'nin Lala Mustafa Paşa'yı ziyaretindeki ziyafeti gösteren minyatür (vr. 34)*

kapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 3083) ve Süleymaniye (Hâlet Efendi, nr. 598) kütüphanelerindedir. Safer 1007'de (Eylül 1598) ise bu eserin hulâsası mahiyetinde, çeşitli devletlerin terakki ve inhitat sebeplerinden bahseden eseri, *Fusûlül-hal ve'l-akd ve usûlül-harc ve'n-nakd*'i Arapça ve Farsça inşa, secili nesre ilâz etmeyen oldukça sade bir dille kaleme almıştır. Müellifinin ölümünden sonra meşhur olan, otuz iki fasıl ile bir zeyil ve hâtmeden ibaret eserin sadece üç faslı yayımlanmıştır (bk. İbnülemin, s. 62). Âlî'nin tarihe dair eserlerinin sonuncusu *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâtü'z-zâhire* olup Rebîülevvel 1008'de (Eylül 1599) yazılmıştır. Mısır'ın eski ve yeni tarihinden, ülkeye hâkim olan sülâlelerden ve yazılış tarihine kadar hizmette bulunan Osmanlı valilerinden bahseden eser neşredilmiştir (A. Tietze, *Mustafâ 'Âlî's Description of Cairo of 1599*, Wien 1975).

Âlî'nin diğer eserleri arasında ahlâk, siyaset ve âdâba dair olanlar önemli yer tutar. Zilkade 989'da (Aralık 1581) Halep'te yazdığı *Nushatü's-selâtin*, hükümdarlar için gerekli vasıf ve şartları belirten bir siyasetnâme olup A. Tietze tarafından neşredilmiştir (*Mustafâ 'Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, I-II, Wien 1979, 1982). *Mehâsinü'l-âdâb* da siyasetnâme niteliğinde bir eserdir. III. Murad'ın arzusu üzerine 995'te (1587) İstanbul'da devrinin muâşeret, ahlâk ve âdetlerini belirten ve metni M. Şeker tarafından yayımlanan ("Âlî'nin Kavâidü'l-mecâlis-i-Tahlil denemesi ve metin neşri" *DÜİFD*, İzmir 1989, V, 288-333) *Kavâidü'l-mecâlis*'i kaleme almış, bu eseri hayatının sonlarına doğru genişleterek tamamlamıştır. Âlî, *Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis* adlı bu sonuncu eserinde umduğu mevkilere gelemeyişin verdiği kırıngınlıkla devlet teşkilâtının bozukluğunu, çeşitli sınıfların âdet ve yaşayışlarını acı bir dille tenkit etmiştir. Eser, açık mübalağalarına rağmen, XVI. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatını aksettiren benzeri az bulunur kıymetli kaynaklardan biridir (tıpkıbasım, İstanbul 1956). *Hilyetü'r-ricâl*'de ise velîler, Melâmîler ve hadisçilerden bahseder. III. Murad'a sunduğu *Nevâdirü'l-hikem*'de kendince nâdir ve orijinal bilgiler toplamıştır (tahlili için bk. C. Fleischer, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes: Festschrift Andreas Tietze*, LXXVI, 103-109). Ayrıca *Tuhfetü's-sulehâ* ve İmam Gazzâlî'nin *Eyyühe'l-veled* adlı risâlesinin tercümesi de bu gruba girer. *Zübdetü'l-evrâd* ise bazı duaları içine alır. Âlî, padişah ve-

ya nüfuzlu kimseleri öven bazı risâleler de yazmıştır. III. Murad'ın faziletinden bahseden *Câmiu'l-kemâlât*, Şehzade Osman'ın doğumunun eşref saate rastladığını nücüm ilmine göre inceleyen *Ferâidü'l-vilâde* bunların belli başlılarını teşkil eder.

Aynı zamanda hattatlığı da olan Âlî, geniş kültürü ve edebî kudreti dolayısıyla pek çok eser vermiş olmasına rağmen mevki ve servet hırsı, kibir ve gururu, kimseyi beğenmemedeki ifratı yüzünden devrinde sevilmemiş ve istekleri geri çevrilmiştir. Bu da onu çevresine karşı küskün ve mütecaviz yapmıştır. Mevki için ölçüsüz dalkavukluklara başvurmuş, menfaat bekleyip göklere çıkardığı bir kimseyi -isteğini yerine getirmediği için- düşkünlüğünde ağır bir dille yermekten çekinmemiştir. Bütün bu ruhî çalkantılar arasında verdiği hükümleri kontrol gücü ise de özellikle tarihle ilgili eserleri, XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti tarihi için emsalsiz ve zengin malzeme ihtiva eden kaynaklarımızdandır.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MD, nr. 73-74; Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 270^b; Selânikî, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 6027, vr. 126^b vd., 171^a, 176^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1269; Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i Osmaniyyeden Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri*, Selânik 1322; *Osmanlı Müellifleri*, III, 85 vd.; İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân* [Âlî], Mukaddime, s. 3-132; Hammer (Atâ Bey), VII, 249, 287 vd.; Nihal Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968; M. Götz, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1379, IV, 214-218; Babinger (Üçok), s. 141-148; C. H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafâ Âlî (1541-1600)*, Princeton 1986; a.mlf., "Mustafa Âlî's Curious Bits of Wisdom", *WZKM*, LXXVI (1986), s. 103-109; Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara 1988; M. Cavid Baysun, "Müverrih Âlî'nin Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis'i Hakkında", *TD*, 1/2 (1950), s. 389-400; R. Walsh, "Müverrih Âlî'nin Bir İstidânâmesi", *TM*, XIII (1958), s. 130-140; A. Tietze, "Mustafâ Âlî of Gallipoli's Prose Style", *Ar. Ott.*, V (1973), s. 297-319; a.mlf., "Mustafâ Âlî on Luxury and the Status Symbols of Ottoman Gentlemen", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s. 577-590; K. Süsseim, "Âlî", *İA*, I, 304-306; a.mlf. — R. Mantran, "Âlî", *EJ*² (İng.), I, 380-381.

BEKİR KÜTÜKOĞLU

Edebî Yönü. Çeşitli sahalardaki geniş kültürünü aksettiren eserlerinin zenginliği ve bunlardaki görüşlerinin hususiyet ve farklılığı ile XVI. yüzyılın en dikkate değer kalem sahiplerinden biri olan Âlî'nin tarihçiliği yanında, şair ve bir nesir üstadı olarak ağır basan edebiyatçı tarafı da vardır. Kendisini önce şair ve

edebiyat sahasında tanıtmış olduğu gibi ömrünün sonuna kadar da bu yoldaki faaliyetlerini sürdürmüştür. Divanlar dolduran şiirleri dışında, değişik konularda manzum eserler ortaya koyduktan başka nesirle olan yazılarının aralarına büyüklü küçüklü manzum parçalar katmaktan geri kalmamış, mensur eserlerine ayrıca zamanının anlayışına göre edebî bir kisve vermeye dikkat etmiştir.

Gelibolu'dan on altı yaşında geldiği İstanbul'da hemşehrisi ve hocası müderris şair Sürûf ile Hayâlî gibi devrin önde gelen üstatlarından edebî terbiye alan genç Mustafa, o yaşlarda önce Çeşmî mahlası ile şiir yazmaya başlamış, az sonra ise bütün hayatına hâkim olan yükselme ihtirası ve kendini herkesten üstün görme duygusuna uygun düşen Âlî mahlasında karar kılarak bütün eserlerini bu ad ile vermiştir.

Henüz yirmi iki yaşında iken, daha iki yıl önce kendisine divan kâtipliği kapısını açan *Mihr ü Mâh* ile birlikte *Enisü'l-kulûb* ve *Mihr ü Vefâ* gibi üç edebî eserin sahibi bulunan Âlî, aşk macerası konularından, hikâyelerden uzaklaşmaya başlayarak sanatını *Tuhfetü'l-uşşâk*'tan bu yana tarihe, sosyal muhteva ve kültür ağırlıklı konulara yöneltir.

Şiiri her türlü duygu ve düşüncelerini ifadeye uygun bir zemin olarak gören Âlî, ardarda divanlar teşkil edecek kadar yeni manzumeler yazmaya devam ederken bir yandan, değişik sahalarda sayısı yıldan yıla artan eserlerini meydana koyar. Konu dairesi halka halka genişleyen bu eserlerin zaman zaman isimleri ve bilhassa sayıları ile dökümünü yapmaktan hoşlanan Âlî, memuriyet ve mevki elde etmek dileği ile hükümdar ve yüksek makam sahiplerine sunduğu manzume, eser ve mektuplarında dirayetinin ve memlekete olan hizmetlerinin bir senedi olmak üzere eserlerinin sayısına işaret etmektedir. Hele bunlar içinde *Nushatü's-selâtin*'in hemen bütününü ile dördüncü bölümü âdetâ eserlerinin devrelere göre ayrılmış bir tarihçesidir. Yaşı kırkı bulduğunda on yediye varmış olan eserlerinin sayısı 1001 (1593) yılına ait dökümünde yirmi sekize, 1006'da (1598) elliye yükselir. Adlarını vermedikleri veya daha sonra yazdıkları ile bu altmışa varır. Cilt diye bahsettiği bu eserler arasında *Gül-i Sadberk*, *Kırk Hadis Tercümesi*, *Subhatü'l-inâbe* adlı terkihibendi gibi hacmi beş on yapraktan öteye geçmeyenlerin de bulunduğunu unutmamak gerekir.

Âlî, *Kühû'l-ahbâr*'da 1005 (1597) yılına ait bir liste verirken sayısını elli olarak gösterdiği eserlerinden otuzunun kitap, yirmisinden fazlasının da risâle olduğunu söylemek suretiyle konuya açıklık getirir. Terkiib ve terciibend, kaside yollu uzunca bazı manzumelerine hususi birer ad koymaktan hoşlanan Âlî'nin böyle yazılarından müstakil bir eser gibi bahsedilmiştir.

Şairliği. Hayatının sonuna kadar şiir vadisinde kalem yürütmüş olmasına karşılık "asırlarca süren" şöhreti nesir sahasındaki eserlerinden gelen Âlî dördü Türkçe, biri Farsça beş divan sahibi olmak gibi çok verimli bir şair hüviyeti gösterirse de bu şiir zenginliği kendisine çağdaşı Bâkî, Nev'î gibi şairler safında bir yer temin etmemiştir. Âlî, divan şiirinin estetik disiplinine onun büyük temsilcileri derecesinde bağlı kalmayarak oldukça serbest, tabiliğe ve yaşanan hayata daha yaklaşan bir yol tutmuştur. Divan şiirinin mazmunlarını zaman zaman alışılmış olanın dışına çıkarıp beklenmeyen şekillere döken üslubu, çözükle ifadesi ile Âlî devrinde yadığanmıştır. Çok rahat ve ifade tekniği kuvvetli bir şiir söyleme kabiliyeti gösteren Âlî'nin orijinal ve farklı tarafı da asıl buradadır. Divan şiiri onda, esas geleneğinin hep etrafında döndüğü aşk dışında ferdî hayatın başka hadise ve meselelerine de açılmıştır. Âlî sadece aşk konusunda kalmayarak uğradığı hak-sızlıkları, kendinden esirgenen vazife ve makamlara ulaşamayışı, azillerle bir köşeye atılıp unutulmuş gibi hayat ârızalarını, yükselme ihtirasının doğurduğu duyguları, devamlı ve gittikçe artan bir ölçüde şiire getirmiştir. Divanındakilerden başka, mensur eserlerindeki manzum parçalarda da siyaset, ahlâk ve tarih sahasındaki kitaplarında ifadesini bulan sosyal görüş ve tenkitlere şiirini tahsis eden Âlî, bu konuda sayısı mühim bir yekûn tutan bu manzumeleriyle divan edebiyatının sosyal muhtevası en fazla ve kuvvetli bir şairi olarak belirir. Kendi ferdî sıkıntı ve şikâyetlerinden hareketle zamanının devlet idaresi yanında müesseseler ve cemiyet düzenindeki bozulmayı dile getiren bu şiirleri Âlî'ye çöküş çağının habercisi bir sosyal şair olmak hüviyetini kazandırır. Kırk yaşına doğru şiirinde devir ve cemiyetle ilgili karamsar duygu ve görüşler daha artan bir şekilde kendini hissettirmeye başlar. Bu, bazan 989 (1581-82) sıralarında yazıldığı sanılan "Hulâsatü'l-ahvâl der letâfet-i mevâiz-i Sahihü'l-hâl" adlı